

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Բ Ա Կ Ա Ն

Ս Բ Բ Ո Ւ Ն Յ Ի Տ Ի Բ Ս Ա Բ Ե Ի Ֆ Ե Մ Ի Ն Ի Չ Մ Ը

Արտուշ Արտունյան

Մայ կին գրող, հրապարակագիր Սրբուհի Տիսաբի անունն այսօր քիչերուն է յայտնի, կամ ալ շատերը նոյնիսկ չեն ալ լսած: Տարբեր պատճառներով դրարոցներէն եւ համալսարաններէն ներս գրեթէ չեն անդրադարձած այս հեղինակին՝ անոր կեանքի եւ գործունէութեան մասին խօսիլն այսօր այլեւս կարեւոր չսեպելով:

19-րդ դարու 70-80-ականներու արեւմտահայ գրական աստղաբոյլի՝ Մամուրեան, Չիլիկիբեան, Արփիարեան, Հր. Ասատուր, անբատելի մասը կը կազմէ Սրբուհի (Վահանեան) Տիսաբ: Ան գրականութեանը յայտնի է իր երեք վէպերով՝ «Մայտա», «Սիրանոյշ», «Արաքսիա կամ վարժուիկն»: Գրական մկրտութիւն ստանալով Մ. Պէշիկթաշեանէն, ապա ոգեւորուելով ֆրանսական վիպապաշտութեամբ, Հիւկոյով եւ Ժորժ Սանտով, Սրբուհի Տիսաբ իր ամբողջ կեանքը եւ գրիչը նուիրաբերեց կնոջ ազատագրութեան խնդրին:

Արեւմտահայ գրող, բանաստեղծ, հրապարակախօս, հասարակական-մանկավարժական գործիչ՝ Սրբուհի (Վահանեան) Տիսաբ, ծնած է 1840-ին Կ.Պոլսոյ Օրթագիւղ (Միջագիւղ) բաղամասը՝ Վահանեաններու յայտնի եւ հարուստ գերդաստանէն ներս: Սրբուհի մէկ տարեկան կ'ըլլայ, երբ կը մեռնի հայրը՝ Սարգիս Վահանեանը, որ կեսարացի էր եւ յայտնի էր իբրեւ մայրաքաղաքի «ընտիր եւ պատուական» ազգայիններէն մէկը: Մահէն ետքը, հայրը իր ընտանիքին թողած էր հարուստ ժառանգութիւն: Հօր մահէն ետքը դստեր խնամքը եւ դաստիարակութեան պատասխանատու գործը կը ստանձնէ մայրը՝ Նազըր Վահանեանը՝ Պոլսոյ ուսեալ, զարգացած, ազատամիտ կիներէն մէկը, որ կը խօսեր եւրոպական լեզուներ:

«Մինչ մանկիկ էի, հայրս մեռաւ, որք մնացի, սակայն որբութիւն չճանչցայ, այնչափ մայրս բոլորովին սեր էր եւ անձնութիւն...», պիտի գրէր հետագային Ս. Տիսաբ («Մասիս», 1884, N3741, էջ 318):

Սրբուհին մայրը՝ Նազըր Վահան ազգասեր եւ բարեգործ կին մը ըլլալով, մեծ ջանքեր է ներդրած արեւմտահայ կրթութեան զարգացման գործին համար: 1859-ին ան կը հիմնէ «Սուրբ Հռիփսիմեան իգական վարժարանը», իսկ 1864-ին «Աղբատախնամ տիկնանց» ընկերութիւնը, ապա կ'օժանդակէ Գալֆայեան որբանոցին եւ Նարեկեան ու Համազգեաց վարժարաններուն: Հայրենասեր տիկնոջ գործունէութիւնը առիթ կը հանդիսանայ, որ Վահանեաններուն տունը յաճախ այցելեն ժամանակի անուանի գրողներ ու ազգային գործիչներ: Օրիորդաց վարժարաններուն տնօրէնուի Տիկ. Նազըր կը խորհէր նաեւ հայ կնոջ իրաւունքներու, ինչպէս նաեւ ընկերային կեանքի մէջ հայ կնոջ դերը բարձրացնելու եւ կարեւորելու մասին: Ահա այսպիսի մթնոլորտի մը մէջ մեծցաւ եւ հասունցաւ ապագայ բանաստեղծուիկն եւ կիներու իրաւունքներու պաշտպանը՝ իբրեւ օրինակ միշտ ունենալով իր մօր վսեմ տիպարը: «Մեկնեցար, մայր, հոգիս պատռելով եւ թողուցի զիս ի փոխարէն օրինակը քու անբիծ կենացդ՝ զոր գովելի եւ մեծ գործեր զարդարեցին: Դուն գծեցիր ինձ ուղին, ուր կը մտնեն աշխատելու, լուսաւորելու, օգնելու եւ ներելու համար...», կը գրէր ան մօրը մահուան առիթ: (Ս.Տիսաբ, Երկեր, Երեւան, 1959, էջ 165):

Սրբուհի Տիսաբ նախնական կրթութիւն կը ստանայ Օրթագիւղի ֆրանսական վարժարանէն ներս, իսկ տասը տարեկանին անոր կրթութեան գործը իր վրայ կը ստանձնէ աւագ եղբայրը՝ Յովհաննէսը, որ ուսանած էր Փարիզ: Օտար կրթութիւնն անշուշտ իր դրոշմը թողած էր երիտասարդ Սրբուհիի գաղափարներուն եւ մտածելակերպին վրայ, սակայն՝ ոչ անդառնալիօրէն: 1863-ին ծանօթանալով ազգային մեծ բանաստեղծ Մկրտիչ Պէշիկթաշեանի հետ, Սրբուհի կը սկսի հայերէնի դասեր առնել: Ոգեւորուելով իր ուսուցչի ազգային-հայրենասիրական գաղափարներով, Սրբուհի մեծ ջանասիրութեամբ կ'իրացնէ հայերէն լեզուի, հայ մատենագրութեան եւ հայ ժողովուրդի պատմութեան աւանդները: Ծանօթանալով իր ժողովուրդի փառաւոր անցեալին, սորվելով մայրենի լեզուն, տիրապետելով նաեւ գրաբարին, ան կը ներշնչուի ազգային-հայրենասիրական

անփոխարինելի զգացումով: Իր գրական ճաշակը կերտած է նաև կարդալով Պղատուն, Արխատուէլ, Հոմերոս, Եվրիպիտես, Դանթե, ինչպես նաև հայ դասական գրականության վառ ներկայացուցիչ՝ Արսէն Բագրատունի: Քիչ ուշ կը հրապարակուի ռոմանթիզմով՝ կարդալով Պայրոնի, Շիլլերի, Հիկոյի, Ժորժ Սանտի անմահ ստեղծագործությունները:

Պէշիկթաշեան ոչ միայն իբրեւ բանաստեղծ իր դրոշմը բողոց Սրբուհին վրայ, այլև վկայութիւններ կան, որ Պէշիկթաշեանի եւ իր աշակերտուհի՝ Սրբուհի միջեւ ջերմ եւ խորունկ զգացմունքներ եղած են: Թէև ուսուցիչի եւ աշակերտուհիի սերը փոխադարձ էր, այնուամենայնիւ անիրական էր, քանի որ առկայ էր տարիքային եւ դասակարգային զգալի տարբերութիւն, եւ անկէ գատ, Պէշիկթաշեան անբուժելի հիւանդ էր:

Սրբուհի կարճ միջոց մը նշանուած կը մնայ բժշկի մը հետ, սակայն շուտով նշանտուքը չեղեալ կը յայտարարուի: Այսուհանդերձ, Պէշիկթաշեան իր եւ Սրբուհի յարաբերութիւններուն ապագայ չի տեսներ եւ կը բաւարարուի միայն անոր այցելութիւններով, հոգատարութեամբ եւ ընկերակցութեամբ: Մինչեւ բանաստեղծին մահուան օրը՝ 1868թ. Նոյեմբեր 29-ը, Սրբուհի ամենայն յօժարութեամբ եւ սիրով կը խնամէր իր ուսուցիչը: Ան իր կարգ մը բերթուածներու մէջ իր զգացմունքներն արտայայտած է Պէշիկթաշեանի հանդէս:

Գրական ասպարէզէն ներս Սրբուհին առաջին նախափորձը բանաստեղծութիւն մըն էր «Գարուն» չափաբերականը, որ լոյս տեսաւ 1864-ին: Այնուհետեւ կը գրէ քանի մը այլ բերթուածներ՝ «Ուղերձ սիրոյ», «Երգեայ, բերթող», «Ի յիշատակ Մ. Պէշիկթաշեանի»: Բանաստեղծական տաղանդի վկայութիւն չէին ասոնք, արժեքաւոր էին միայն իբրեւ կենսագրական: Գրական այս նախափորձերէն ետքը, տասնամեակէ մը աւելի, մինչեւ 1880 թուականը, Սրբուհին անունը չ'երեւիր գրական ասպարէզէն ներս:

1871-ի Սրբուհի Վահանեան, այն օրերու համար բաւական ուշ՝ 30 տարեկանին, կ'ամուսնանայ Պոլիս ծնած ֆրանսացի դաշնակահար, խմբավար, երաժշտագետ՝ Փօլ Տիւսաքի հետ: Ժամանակակիցներուն վկայութեան համաձայն Փօլ Տիւսաք կը յիշուի իբրեւ «պէյ», յետոյ «փաշա» տիտղոսներով, անիկա կը ղեկավարէր արքունական երաժշտախումբը: Սրբուհի խօսքերով «ամուսիններէն

լաւագոյնը», երբեք զինքը չէ արգիլած գրական-հասարակական գործունէութեամբ զբաղելու: Միշտ զինք հասկցած է, եղած պաշտելի ամուսին, գաղափարակից, կատարեալ արունեստագետ: Ժամանակակիցները կը վկայեն, որ Տիւսաք ամուսնիններուն եվրոպական ոճի սալոնը միշտ լեցուն էր այն օրերու հայ եւ եւրոպացի մտաւորականներով, արունեստագետներով, լիպերալ՝ ազատամիտ գոծիչներով:

Գրական ասպարէզէն որոշ միջոց մը հեռանալով, Սրբուհի կը դաստիարակէր եւ կը մեծցնէր իր երկու զաւակները, աղջիկը՝ Տորինը եւ մանչը՝ Էտկարը: Օտար ազդեցութիւններէ հեռու պահելու համար, Սրբուհի ինքը դարձեր էր զաւակներուն ուսուցիչը: 1880-ին Սրբուհի կը ստանձնէ «Դպրոցասէր Հայուհեաց Ընկերութեան» ատենապետութիւնը եւ անձնուիրաբար կը նուիրուի հայ աղջիկներու կրթութեան եւ դաստիարակութեան գործին: Ի դէպ այդ ընկերութեան պատուաւոր անդամն էր ռուսահայ յայտնի ծովանկարիչ Յովհաննէս Այվազովսկի: Նոյն տարին կը հրատարակէ «Աշխարհաբար հայ լեզուին» գրքոյկը, ուր կը խօսի գրաբար-աշխարհաբար պայքարին մասին: Սակայն Սրբուհի իրական կոշուճը այլ էր, անիկա պէտք է ըլլար հայ կիներու իրաւունքներու եւ ազատութեան համար պայքարողն ու պաշտպանը: Այդ ուղղութեամբ Սրբուհի առաջին քայլերը երեւացին իր հրապարակախօսական յօդուածներուն մէջ: Սակայն իբրեւ հայ կիներու իրաւունքներու պաշտպան, Սրբուհի խօսքը իր ամբողջ զօրութեամբ երեւաց «Մայտա» (1883), «Սիրամոյշ» (1884), «Արաքսիա կամ վարժուհին» (1887) վէպերուն մէջ: Սրբուհի Տիւսաքի այս երեք վէպերն ալ նուիրուած են հայ կնոջ դատին:

Երբ Սրբուհի գրական ազգարեզ մտաւ, Պոլսոյ մէջ տակաւին կ'իշխէր ֆեոտալական վարչաձեւը: Յանկացած նոր գաղափար կամ քայլ հինէն դէպի նորը՝ կը դատապարտուէր, կը գամուէր անարգանքի սիւնին: Գաղափարի, գործի, իրաւունքի, կեանքի այս բռնատիրական, բանտային մթնոլորտին մէջ Սրբուհի ընդվզեցաւ իր վէպերով:

Սրբուհի գաղափարներէն հիմնականները հետեւեալներն էին.

- 1) Ինչպէս այրերը, նոյնպէս եւ կիները աշխատանքի ազատութիւն պէտք է ունենային:
- 2) Կիները ազատ պէտք է ըլլային ամուսնութեան պարագային՝ իրենց կամքով եւ ճաշակով ամուսին ընտրելու:
- 3) Կիները այր մարդոց հաւասար կրթու-

թին ստանալու իրաւունք պէտք է ունենային:

4) Անհրաժեշտ էր պայքարիլ կիներու չափազանց պճնասիրութեան դէմ:

5) Պէտք է արգիլուէին դրամօժիտի կամ նիւթական ակնկալութեան վրայ հիմնուած ամուսնութիւնները:

6) Հայ կինն ալ դեր պէտք է ունենայ հանրային, ընկերային, ազգային կեանքէն ներս:

7) Պահպանելով ազգային բարքերը՝ ազատուիլ նեղմտութենէն եւ նախապաշարումներէն:

Ժան Ժազ Ռուսոյի եւ Կէօթի ստեղծագործութիւններու ազդեցութեան տակ, Սրբոնի իր անդրանիկ՝ «Մայտա» վէպը կը գրէ նամակներու ձեւով: Վէպն առաջին անգամ լոյս տեսաւ Ֆրանսերէն, քանի որ հեղինակը տակալին վստահ չէր, որ հայերէն լեզուով կրնար իր ուզածը արտայայտել լայն կտուաի վրայ: Վէպը ֆրանսերէն լեզուով յաջողութեամբ շարադրելէն վերջը, Սրբոնի հայերէնի թարգմանեց: Թէեւ այս վէպին գաղափարական ելակետը նոյնն է, որուն մասին արդէն հեղինակը խօսած էր իր հրապարակախօսական յօդուածներուն մէջ, սակայն հոս կայ շարժում, կեանք, իրական հերոսներ, անհատի եւ հանրութեան բախում:

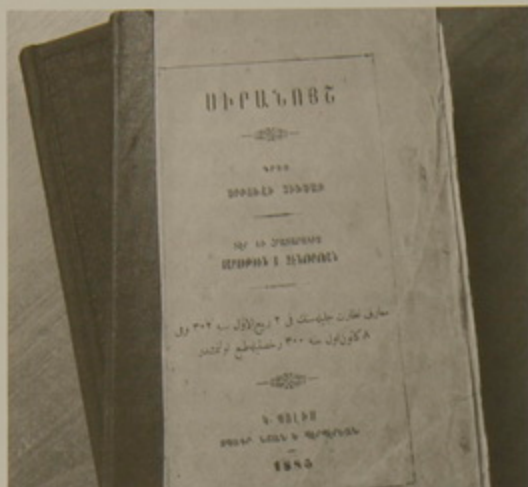
Վէպը երկու կիներու՝ Մայտայի եւ Սիրայի նամականին է: Մայտան իրականն է, իսկ Սիրան՝ իտէալականը: Առաջինը իրաւագործ կին մըն է իր բոլոր ողբերգական հետեւանքներով, երկրորդը՝ ամէն տեսակ նախապաշարումներէ վեր կեցած՝ ազատամիտ կին մը: Վէպին հիմնական հարցադրումը հետեւեալն է՝ ի՞նչ է կինը, եթէ ամուսին չունի: Ճակատագրի դաժան հեզմաքով կարճ միջոցի մը մէջ կը մեռնին Մայտային ծնողքը եւ ամուսինը: Փառաւոր եւ ապահով կեանքին վարժուած կինը միս-միսակ կը կենայ դաժան իրականութեան առջեւ: Մեռաւ ամուսինը, մեռաւ անոր մեծութիւնը: Մայտային շուրջ հիմա միայն փառաւոր անցեալէն մնացած տխուր յիշատակներն էին: Հանդերձեալ կեանքը կը գերադասէր դժոխային իրականութենէն: Սակայն չէր կրնար միտակ ձգել իր դուստրը: Դժուար եւ ծանր օրերուն միակ սփոփողն ու յուսադրողը Տիկին Սիրան էր: Ծուռով կարծես կեանքը նորէն կը ժպտի Մայտային: Մայտայի եւ ազնի Տիգրանի կեանքի եւ սիրոյ ուղիները կը հատին: Կը թուէր թէ փոխադարձ սէրը բաւարար էր երջանիկ ըլլալու համար: Սակայն խանդոտ եւ նախանձոտ Հերիզան չէր կրնար հանդուրժել Մայտային յաղթանակը այն

էրկին հանդէպ, գոր կը սիրէր նաեւ ինքը: Այս չար կինը կը յաջողի Տիգրանին սիրտը պղտորել Մայտային՝ «անհաւատարիմ» կին ըլլալու կասկածի թոյնով եւ հեռացնել զանոնք: Զուր էին Մայտայի՝ ինքնաարդարացման փորձերը: Մայտա նորէն կը մնայ միայնակ: Հերիզային խարդաւանքը բացայայտուելէն վերջը, Տիգրան սրախողխող կ'ընէ Հերիզան եւ օրէնքով կը բանտարկուի: Ազատուելէն վերջը Տիգրան Մայտան կը գտնէ մահուան մահիճին մէջ:

Ստեղծագործական տեսանկիւնէն այս ստեղծագործութիւնը չունի կոտ կառուցուածք: Սիրայի միջոցաւ կը խօսի Սրբոնի: Ըստ հեղինակին, ծնողքին եւ ամուսինին մահուանէ ետքը, Մայտա ինքը յանգատու է իր դժբախտութիւններուն մէջ, քանզի, ըստ Սիրայի, Մայտա երբեք նախաձեռնող չէ եղած եւ կը յանդիմանէ իր ընկերուին: «Ինչ որ էիր՝ ամուսինովդ էիր, իսկ ի՞նչ ես այսօր քու անձնական ուժիդ հենամ: Միշտ մտածեցիր եւ ապրեցար հաստատուած կանոններուն եւ այլոց ճաշակին համաձայն...»: Սիրա կը յորդորէ Մայտան ապրիլ որպէս ինքնական մարդ, վայելել ինքնանուաճ ազատութիւնը եւ գրադիլ հանրային, ազգային գործունէութեամբ: Որքան ալ, Սիրայի ազատասիրական գաղափարները գեղեցիկ ըլլային, այնուամենայնիւ անիրական էին այն օրերուն համար:

Վէպին լոյս աշխարհի գալը իրարանցում առաջացուց պոլսահայ կեանքին եւ գրական ազգայնագէտներէ ներս: Ըստ ու շատ կիներ խանդավառուեցան իրենց «մեծ քրոջ» գաղափարներով: Սակայն հնչեցին ոչ պակաս կոշտ, կտրուկ կարծիքներ, պահպանողականները այդ վէպը համարեցին իբրեւ անբարոյականութեան քարոզ, հայ ընտանիքի նահապետական օրէնքներու ուրացում: Գրիգոր Զօհրապ, Արփիար Արփիարեան եւ շատ ուրիշներ քննադատեցին Սրբոնի Տիգրանը եւ անոր գրուածքները: Ըստ Գր. Զօհրապի կինը բնութեան կողմէ սահմանուած է ընտանիքի եւ մայրութեան կոչումին համար, ուստի պէտք չէ հրապարակ իջնել իբրեւ գործիչ:

Ըստ Արփիար Արփիարեանի Տիգրանը չէր ճանչնար ո՛չ հայ կինը, ո՛չ հայ կեանքն ու ընկերութիւնը: Պոլսոյ եւրոպականացած հայոնի մըն է, որ օտար բարքեր իւրացնելով՝ Պոլսոյ մէջ հայ կնոջ դատը կը պաշտպանէ: Հայ կինը տարբեր է իր բարքերով եւ աւանդոյթներով: Սակայն հոս կ'ուզեն յիշատակել վերը նշուած հեղինակներու քանի մը գործերը,

ուր ակնյայտ են 19-րդ դարավերջին հայ կնոջ իրաւունքներու բացայայտ ոտնահարման դէպքեր, բաւարար է միայն յիշել Գ. Զօհրապի «Փօստալը», Ա. Արփիարեանին «Դատապարտեալը», Թկաւիճցիին «Պատկերին տղան» կամ «Ա՛խ, Հոփս, հոգիս...» եւ այլ կարգ մը ստեղծագործութիւններ:

Ս. Տիսաքին յաջորդ՝ «Սիրանոյշ» վէպին մէջ կնոջ եւ ընտանիքին հարցը կը քննարկուի այլ տեսանկիւնէ: Եթէ «Մայտա» վէպը կը պատկերէ միայնակ կնոջ ճակատագիրը, ապա հոս առանցքը սիրոյ, ամուսնութեան եւ ընտանիքի հարցն է: «...«Սիրանոյշ» անուն փոքրիկ վէպս՝ ի լոյս ընծայելով նպատակ ընտրած եմ դարձեալ ուսումնասիրել եւ դատապարտել ընկերական անիրատւութեանց մէկ քանիներն, որք զկին կը ճնշեն ամուսնական պայմանաց ներքեւ: Ամուսնութեամբ ընտանիք կը կազմուի, ընտանեօք՝ ընկերութիւն: Որչափ ամուսնութիւններն երջանիկ ըլլան, նոյնչափ զաւակները բարեկիրք կը հանդիսանան եւ նոյն համամեծատութեամբ ընկերութիւնն ընտիր անդամօք կը ճոխանայ: Ուր սէր չկայ, պարտականութեան գաղափարը կայ պարզապէս եւ միայն այդ գաղափարը ամուսնական յարկին ներքեւ կը ներկայէ մարմին մը առանց հոգւոյ՝ այսինքն կենաց կմախքը» (Ս.Տիսաք, Երկեր, Երեսան, 1959, էջ167): Այսպէս նկարագրած է ան այս վէպին գեղարուեստական գաղափարը:

«Սիրանոյշ» վէպը «Մայտա»ի համեմատ առաւել հարուստ է կեանքի պատկերներով, հոգեբանական վերլուծումներով: Տիսաք գեղարուեստօրէն ցոյց կու տայ փառասիրութեան եւ առուծախի խնդիր դարձած ամուսնութեան հարցը: Տիսաք վարպետօրէն կը բանայ վերին յարկերու եւ շքեղ տուններու

անբափանց վարագոյրներուն ետեւը պահուրտած բարքերուն իրական պատկերը: Կը փաստէ, թէ ընտանեկան բռնութիւնն արդիւնք է դասակարգային անհաւասարութեան, որ կիներու ազատութեան իրաւունքը առաւել անխնայ ոտնակոխ կ'ընեն վերին յարկերէն ներս՝ պոլսահայ ամիրայական շրջանակներուն մէջ, ուր կ'իշխեն դրամն ու ոսկին: Տիսաք կը մերժէ բռնի, հարկադրական ամուսնութիւնները:

Ո՞վ է այս վէպին հերոսուհին, ազնիւ, անարատ սրտով աղջիկ մը, զոր կը սիրէր արուեստագէտ Երուանդը: Թէեւ անոնց սէրը մաքուր էր, անկեղծ եւ փոխադարձ, այնուամենայնիւ՝ անիրական: Սիրանոյշին փառասէր հայրը, որուն համար ամուսնութիւնը շահաւէտ գործարք մը է միայն, չի հանդուրժեր, որ իր աղջիկն ամուսնանայ պարզ գծագրիչի մը հետ: Ազնուական փառասիրութիւնը չի թոյլատրեր այդ: Սիրանոյշ անգոր ըլլալով հակառակիլ հօր կամքին, լուռ կը հնազանդի: Շուտով կ'ամուսնանայ հարուստ եւ ապականած Դարեհեանի հետ: Սիրանոյշ անկարող կ'ըլլայ սիրել անբարոյական ամուսինը, Դարեհեան նոյնպէս չի սիրէր Սիրանոյշը: Սիրանոյշ միտքով եւ սրտով կը սաւառնէր դէպի հեռաւոր Իտալիոյ ափերը, որ կը գտնուէր Երուանդ: Դարեհեան Սիրանոյշին հետ ամուսնանալէն վերջն ալ, կը շարունակէր իր անբարոյ կեանքը եւ միաժամանակ դատէր կը նիւթէր Սիրանոյշին, դէմ՝ զայն մեաղդելով անբարոյականութեան մէջ: Սիրանոյշ, շատ բարի եւ ազնիւ կին մը ըլլալով, հոգեպէս եւ ֆիզիքապէս կը կործանի՝ յայտնուելով մահուան մահիճին մէջ: Երուանդ կը խելագարի:

Տիսաք Սիրանոյշին ճակատագրին կը հակադրէ անոր ընկերուհին՝ Զարուհիին ճակատագիրը: Զարուհիին ամուսինը՝ Հրանդ, իր կնոջ համար չի կրնար ապահովել ճոխ, հարուստ եւ շքեղ կեանք մը, ինչ-որ Դարեհեան: Սակայն Հրանտ եւ Զարուհի երջանիկ են նոյնիսկ այդ կեանքով, քանի որ անոնց միութիւնը խաբսխուած էր ջերմ եւ անկեղծ սիրոյ վրայ, եւ անոնց միջեւ չկար ընկերային անհաւասարութիւն, անոնք պարզ ու համեստ ընտանիքներ էին: Անոնց համար կարեւորը սէրն է, եւ ոչ թէ՛ դրամը:

Տիսաքի կարծիքով կին մը կրնայ ըլլալ հանրութեան լիիրաւ անդամ, եթէ անկիւն ընտանիքի լաւ մայր է եւ լաւ ամուսին: Զարուհին որպէս ամուսին երանելի էր, այդ սիրակաթ եւ պիտանի անդամ ընկերութեան...

Տիսաքի նիւթերուն ուսումնանասիրու-

թեմէն պարզ կ'ըլլայ, որ հեղինակը պաշտպանելով կնոջ իրաւունքները, բարձրաձայնելով «ազատութեան» եւ «իրաւահաւասարութեան» մասին, շեշտը կը դնէ աշխատանքի հարցի վրայ: Եւ լիովին անարդարացի են այն քննադատական կարծիքները, թէ իբր Տիւսաբ իր վէպերով հայ կիներուն եւ աղջիկներուն անբարոյականութիւն կը քարոզէ:

«Դուստր իմ, քեզ կը նուիրեմ այս երրորդ եւ գուցէ վերջին երկս: Տղայ հասակեղ սկսէ սիրել աշխատութիւն, իբրեւ զԱրաքսիա, լուսաւորէ միտքդ միշտ, կոխէ աներկիւղ ընկերական նախապաշարմանց վրայ, լեր արդար սկզբանց պաշտպան, բարեկամ տկարին, բշնամի գոռոզին...», - կը գրէ Տիւսաբ «Արաքսիա կամ Վարժուիին» վէպին յառաջաբանին մէջ:

Վէպը կը սկսի Բարեկենդանի տօնակատարութիւններով: Հարուստներն իրենց վայել շքեղութեան մէջ կը լողան՝ մոռնալով բուն տօնին խորհուրդը, իսկ աղքատներն իրենց համեստ եւ նեղիկ տուններէն ներս, իրենց աղքատութեան մէջ կը դիմաւորեն Բարեկենդանը: Պոլսոյ աղքատ եւ անշուք թաղամասներէն մէկուն մէջ ապաստանած ընտանիք մը՝ անդամալոյծ հայր մը, աղքատութեան եւ կարիքի դէմ անգօր կռիւ տուող մայր մը, եւ անոնց միակ դուստրը՝ Արաքսիան: Վարսամեաններու աղքատ ընտանիքը մատնուած է սովամահ ըլլալու: Ընտանիքը չունի աշխատող երիկ: Միակ յոյսը Արաքսիան է: Հակառակ տիրող բարքերուն, հասարակական տրամադրութիւններուն, Արաքսիա պէտք է աշխատի: Թէեւ Արաքսիա ունէր հարուստ գիտելիքներ, այդուհանդերձ Պոլսոյ մէջ օրէնքը չէր արտօներ որ կին մը աշխատէր:

Արաքսիա աշխատանքի կը մտնէ մեծահարուստ Աբգարեաններու տունը՝ իբրեւ անոնց զաւակներու ուսուցիչ: Շուտով Արաքսիային եւ Աբգարեաններու աւագ որդիին միջեւ սիրոյ զգացում կը ծնի: Սակայն փառասէր Տիկին Աբգարեան չէր հանդուրժեր աղքատ ընտանիքէ ելած աղջկայ եւ իր՝ հարուստ ընտանիքի զակի միութիւնը: Տիկին Աբգարեան կ'արատատրէ Արաքսիային մաքուր ամուրը եւ կը կործանէ անոնց սէրը: Արաքսիա յուսալքուած եւ խայտառակուած ամուրով կը վերադառնայ հայրական տուն: Որոշ ժամանակ անց, Տիկին Աբգարեանին խարդաւանքը կը բացայայտուի եւ Արաքսիան եւ Ներսէսը նորէն միասին կ'ըլլան:

Այս վէպը իր գեղարուեստական արժէ-

քով կը զիջի իրմէ առաջ գրուած երկուքին: Ժամանակին Յակոբ Պարոնեան եւ այլք քննադատեցին Ս. Տիւսաբը, ըսելով, թէ անոր գործերուն մէջ աւելի շատ առկայ են Տիւսաբ հրապարակագրի եւ Տիւսաբ քարոզիչի անձնական մտորումները: Տկար է վէպերուն բախումը, հանգուցալուծումը համոզիչ չէ: Մարդիկ անակնկալ կը մահանան, անակնկալ հարստութեան տէր կը դառնան: Ամէնուր կ'իշխէ դիւր-զգայականութիւնը:

Գեղարուեստական մտածողութեան այս սահմանափակումներով հանդերձ, Տիւսաբին գործերն ունին ուսանելի գաղափարներ՝ լաւ ու ներդաշնակ ապագայի երազներով:

«Արաքսիա կամ Վարժուիին» վէպով կը վերջանայ Սրբուհի Տիւսաբի վիպական գործունէութիւնը: Սակայն անոր կարապին երգը եղաւ «Որդեկորոյս քերթող մը» արձակ բանաստեղծութիւնը, որով հանդէս եկաւ Պետրոս Ադամեան՝ 1888-ին: Ասկէ վերջը դադրեցաւ ստեղծագործել, կը զբաղէր միայն հասարակական գործունէութեամբ:

1889-ին Տիւսաբ իր աղջկան հետ կը մեկնի Փարիզ՝ բուժուելու: Գրեթէ երկու տարի Փարիզ մնալով, կը հանդիպի ֆրանսացի մտաւորականներու հետ, կ'այցելէ թատրոններ, քանդաքաններ... Քիչ մը ապաքինուած, պայծառ յոյսերով մայր ու աղջիկ կը թողուն Փարիզը: Սակայն ամենէն մեծ հարուածը անսպասելի եղաւ, որ ամբողջովին փշրեց Սրբուհիի կեանքը: Պոլիս վերադառնալէն քանի մը ամիս անց՝ 1891-ին թոքախտէն կը մահանայ աղջիկը՝ 19-ամեայ Տոքին: Այս անփոխարինելի կորուստը Սրբուհին կտրեց ոչ միայն գրական կեանքէն, այլեւ արտաքին աշխարհէն: Այրեց իր անձնական արխիւը: Կը սիրէր առանձին ապրիլ՝ իր յիշատակներուն հետ: Տանը մէջ իր Տոքինին նուիրւած տաճար մը ունէր, ուր կ'երթար աղօթելու անոր պատկերին առջեւ ժամերով, օրերով: Սրբուհի մահացաւ 1901-ին: Հայ մամուլը աշխարհի չորս անկիւններուն արձագանգեց տաղանդաւոր հայուհիի, հագուագիւտ կնոջ, ինքնատիպ գրագիտուհիի մահը: Տիւսաբ հեռացաւ, սակայն նկատելի տեղ մը թողուց հայ գրականութեան եւ ընդհանրապէս հայ իրականութեան մէջ: Անոր վէպերը արեւմտահայ վիպապաշտութեան վերջին արտայայտութիւնն են: Ժամանակակիցներու վկայութեան համաձայն, «Մայտա»-ն այն օրերուն դարձած էր կիներու աղօթագիրք:

Սրբուհի Տիւսաբին լեզուն թէեւ գրաբար

տարբեր կը պարունակէ, բայց բաւական մաքուր աշխարհաբար է: Ոճը սահուն է եւ ինքնաբոխ: Իբրեւ գեղարուեստական ստեղծագործութիւններ, տկար են Տիւսաբի գործերը, աւելի շատ հրապարակախօսական շեշտ ունին, բան թէ ստեղծագործական: Իր վէպերը, կարծես իր գաղափարները քարոզելու ծառայած են: Սակայն ինչ ալ որ ըլլայ, Սրբուհի Տիւսաբի դերը հայ իրականութեան մէջ զգալի եղաւ: Առաջին կին գրագիտուիին եղաւ, որ պոլսահայ իրականութեան մէջ հանդէս եկաւ իբրեւ հայ կնոջ դատի պաշտպան: Յիշենք միայն այն, թէ ինչ վիճակին մէջ կ'ապրէր հայ կինը Պոլսոյ մէջ: 1870-80-ականներուն հայ կնոջ կեանքը կը ներկայացնէր երկու տարբեր պատկերներ: Գաւառներուն մէջ հայ գեղջկուհին կ'ապրէր յետամնաց պայմաններուն մէջ. տգէտ էր, աղքատ ու ճնշուած: Պզտիկ տարիքէն աղջիկը կը լծուէր տնային եւ դաշտային աշխատանքներու: Կ'ամուսնանար պատանի հասակին, ծնողքին կամքով: Պոլսոյ մէջ հայուհին աւելի հանգիստ կեանք մը ունէր: Մտաւորական եւ գրական շարժումները յառաջադէմ գաղափարներ մտցուցած էին հայ ազգային կեանքին մէջ: Ընդհանուր ձեւով Պոլսոյ մէջ ալ կինը զուրկ էր ազատութենէ: Սակայն նոր սերունդին մէջ սկսած էին առաջադէմ ու զարգացած հայ աղջիկներ երեւալ: Անոնցմէ էր Սրբուհի Տիւսաբ: Մասնաւորաբար, Սրբուհի կոչ կ'ընէր հայ կիներուն, թօթափել նախապաշարման շղթաները, դուրս ելլել տան չորս պատերէն: Տիւսաբ կ'առաջարկէր, որ յատկապէս փոփոխութեան ենթարկուի աղջիկներու կրթութեան հարցը: Անոնք ստանան տղոց հաւասար ուսում, որպէսզի ապագային կարենան ազատօրէն ասպարէզի ընտրութիւն կատարել:

Տիւսաբի գաղափարները ուրախութեամբ կիսեցին հայ օրիորդները: Շատ նորահաս աղջիկներ, իբրեւ հին գաղափարներու դէմ բողոք, մագերնին կարճ կը կտրէին, փողկապ կը կապէին պլուզին վրայէն. ասիկա «բան մըն էր», որ ընդունուած չէր այն ատեն: Տիւսաբի պայքարէն մեզի համար թերեւս ամենէն նշանակալից առաջընթաց քայլը եղաւ աղջիկներու ուսման ազատութիւնը: Տիւսաբի օրերուն աղջիկները տղոց հաւասար ուսում չէին ստանար: Հարուստ աղջիկները քիչ մը հայերէն եւ քիչ մըն ալ ֆրանսերէն կը սորվէին: Իսկ աղքատ աղջիկները տունը կը մնային՝ տան գործերու հետամուտ ըլլալու: Ֆեմինիստական շարժման շնորհիւ հայ աղջիկները

Պոլսոյ մէջ սկսան բաղային վարժարաններ յանափել: Հիմնուեցան նաեւ զուտ աղջիկներու վարժարաններ: Հետզհետէ աղջիկը ի վիճակի դարձաւ ոչ միայն երկրորդական ուսում ստանալու, այլեւ համալսարանական ուսում ձեռք բերելու:

Այսօր ֆեմինիզմի խնդիրն առկայ է հետամնաց, աղքատ կամ մահմետական երկիրներու մէջ: Կան բազմաթիւ օրինակներ, թէ ինչպէս կը պատժուին աւանդական բարքերու դէմ ընդվզող «հանդուգն» կիները: Անոնցմէ շատերուն՝ ազատութեան մասին ձգտումները ցանկութենէն իրականութիւն չեն դառնար: Սակայն աւելի զարգացած երկիրներու մէջ ալ, ֆեմինիզմը չափազանցութեան հասցուցած են: Այն աստիճան, որ խախտուած են ազգային եւ ընտանեկան շատ ու շատ աւանդոյթներ, որոնք երբեք չեն կրնար հնաճոճ, ժամանակավրէպ համարուիլ: Ժամանակակից կեանքի հրամայականով այօսրուայ կինը գործունէութեան լայն ասպարէզներ ունի: Ուսում ստանալը, աշխատիլը, քաղաքականութեամբ զբաղիլը, *սիզզենս* ունենալն այլեւս խնդիր չեն: Սակայն հասած են կէտի մը, որ շատ ու շատ կիներ ինքզինքնին ամենակարող կը կարծեն: Պէտք է յիշել, որ այր ու կին ի վերուստ հաւասար չեն, Աստուած Եւան ստեղծեց Ադամի կողոսկրէն եւ ոչ թէ հակառակը: Սեռերու հաւասարութեան վերաբերեալ այսօր հակասական կարծիքներ կան: Ծայրայեղ կարծիքներ կան երկու կողմերէ ալ, ոմանք կը կարծեն, թէ կինը պէտք է մեկուսացնէ հասարակութենէն, ոմանք ալ կը կարծեն, որ հաւասար պէտք է ըլլան:

Նկատի ունենալով մեր ազգային իւրայատկութիւնները, հասկնալի է, որ հայ կինը երբեք ալ հաւասար չի կրնար ըլլալ: Հայ ազգը չ'ընդունիր չափէն շատ ակտիւ, գործունէայ կիները: Երբեմն շատ ակտիւ կինը կը կորսնցնէ իր կանացիութիւնը: Իր ակտիւութեամբ կինը երբեմն կը խանգարէ իր ամուսինը, եւ ոչ թէ կը բարձրացնէ գայն: Ամէն բան գեղեցիկ եւ օգտակար է չափի մէջ, կինը պէտք է գիտնայ իր տարածքը, պէտք չէ մրցակցի ամուսինի հետ: Լաւ է ըլլալ չափի մէջ:

